ПСИХОЛОГІЧНА КОНЦЕПЦІЯ СНОВИДІНЬ М. ГРОТА: ІСТОРИКО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

M. GROT'S PSYCHOLOGICAL CONCEPT OF DREAMS: HISTORICAL AND PSYCHOLOGICAL ANALYSIS

Історико-психологічні дослідження мають велике значення. Вони допомагають вирішити багато суттєвих психологічних запитань (М. Грот): представити в усій повноті й цілісності хід розвитку психологічної науки, прослідкувати виникнення, взаємодію та протидію різноманітних наукових напрямів та ідей, проаналізувати динаміку уявлень про людську психіку на різних етапах розвитку психології.

Стаття присвячена психологічному аналізу проблеми сновидіння в науковій праці М. Грота «Сновидіння як предмет наукового аналізу». За М. Гротом, феномен сновидіння – це триваючі або ті, що починаються, проблиски свідомості» [4, с. 25]. Тобто, на відміну від З. Фрейда та К. Юнга, М. Грот пов'язував феномен сновидінь зі сферою свідомості особистості, яка працює не тільки під час бадьорості організму, а й у стані його сну.

У статті вперше виділено та запропоновано психологічні ідеї М. Грота щодо феномена сновидінь особистості:

- 1) сновидіння пов'язані зі сферою свідомості особистості й мають спорадичний характер;*
- 2) на інтенсивність сновидінь впливає онтогенетичний вік особистості. У людей молодого віку сновидіння більш інтенсивні, ніж в осіб похилого віку;*
- 3) психічно здорова людина спить нормально, при порушеннях психіки або високому рівні невротизму сон порушується. Сон пов'язаний із психологічним здоров'ям особистості;*
- 4) сновидіння пов'язані зі сферою минулого досвіду індивіда;*
- 5) сновидіння – це передусім предмет наукового аналізу психологічної науки.*

Як висновок, теоретичне дослідження наукової праці М. Грота «Сновидіння як предмет наукового аналізу» доводить, що робота не втратила важливості та актуальності для нашого часу й необхідна для вивчення сучасним психологам, психіатрам і всім, хто цікавиться психологічною наукою для кращого розуміння феномена сновидіння. У праці М. Грот відповідає на низку важливих питань для сучасної психологічної науки: яке значення має вивчення сновидінь у психології; чи обов'язкове сновидіння під час сну людини; які є механізми виникнення сновидінь; а також розглядає питання ступеня інтенсивності сновидінь тощо.

Ключові слова: сновидіння, сон, свідомість, психологія, Микола Грот.

Historical and psychological research is of great importance. They help to solve many important psychological issues (M. Grot): to present in full and integrity the course of development of psychological science, to trace the emergence, interaction and counteraction of various scientific directions and ideas, to analyze the dynamics of human psyche at different stages of psychology.

The article is devoted to the psychological analysis of the problem of dreaming in the scientific work of M. Grot Dreams as a subject of scientific analysis. According to M. Grot, the phenomenon of dreaming is ongoing or beginning flashes of consciousness [4, p. 25]. That is, in contrast to S. Freud and K. Jung, M. Grot associated the phenomenon of dreams with the sphere of consciousness of the individual, which works not only during the vigor of the body but also in the state of his sleep.

In the article for the first time the psychological ideas of M. Grot concerning the phenomenon of dreams of the person are allocated and offered:

- 1) dreams are related to the sphere of consciousness of the individual and are sporadic;*
- 2) the intensity of dreams is influenced by the ontogenetic age of the individual. In young people, dreams are more intense than in the elderly;*
- 3) a mentally healthy person sleeps normally, with mental disorders or a high level of neuroticism — sleep is disturbed. Sleep is related to a person's psychological health;*
- 4) dreams are related to the sphere of past experience of the individual;*
- 5) dreams in the first place - is the subject of scientific analysis of psychological science.*

In conclusion, a theoretical study of M. Grot's scientific work Dreams as a subject of scientific analysis proves that this work has not lost its importance and relevance for our time and is necessary for modern psychologists, psychiatrists and anyone interested in psychological science to better understand the phenomenon of dreams. In this work, M. Grot answers a number of important questions for modern psychological science: what is the importance of the study of dreams in psychology; whether it is obligatory to dream during a person's sleep; what are the mechanisms of dreams; and also considers the degree of intensity of dreams, etc.

Key words: dreams, dream, consciousness, psychology, Mykola Grot.

УДК 159.99

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.24.1.20>

Нестеренко П.О.

аспірант кафедри загальної та практичної психології

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

Постановка проблеми. Історико-психологічні дослідження мають велике значення. Вони допомагають вирішити багато суттєвих психологічних запитань (М. Грот): представити в усій повноті й цілісності хід розвитку психологічної науки, прослідкувати виникнення, взаємодію та протидію різноманітних наукових напрямів та ідей, проаналізувати динаміку уявлень

про людську психіку на різних етапах розвитку психології.

Один із важливих аргументів на користь історико-психологічних досліджень наводить українська дослідниця М. Бойправ. За М. Бойправ, історія психології – «це важливе джерело одержання психологічних фактів, пізнання законів, з'ясування принципів, логіки побудови науки, знаходження рушійних сил історико-психоло-

гічного процесу» [2, с. 4]. Тобто, щоб сучасна психологічна наука розвивалася, успішно вирішувала наукові проблеми та рухалася вперед, вона повинна враховувати результати попередніх наукових досягнень і відкриттів у сфері психології. Історико-психологічне дослідження допомагає отримати нові наукові факти, а також здійснити комплексні аналіз та опис наукової діяльності науковців-психологів.

Український історик психології В. Роменець наголошує теж на важливості й актуальності історико-психологічних досліджень і говорить, що «історія психології – пам'ять, евристична основа й совість цієї науки. У переломні періоди, коли загострюються проблеми її поступального руху – теоретичного й практичного, вона з особливим інтересом звертається до своєї історії. Усвідомлення пройденого нею шляху сприяє появі творчих інсайтів, відкриває прогностичні начала цього шляху» [5, с. 28].

Серед несправедливо забутих імен у психологічній науці XIX ст., на превеликий жаль, є ім'я М. Грота. У дослідженні ми звертаємося до психологічної спадщини та наукових ідей видатного українського психолога й філософа Миколи Яковича Грота (1852–1899). Дослідження наукових поглядів М. Грота дасть змогу вперше комплексно описати його творчу спадщину, а також визначити його місце та вклад у розвиток психології як в Україні, так і на теренах усього СНД.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Говорячи про ступінь розроблення проблеми, маємо зазначити, що феномен сновидінь досліджували такі науковці, як З. Фройд [8], К. Юнг [10], М. Бойправ [2], С. Авакумов [1], Є. Ронжин [6], В. Сморгочова, С. Курганов [7] та інші.

У класичному університетському словнику з психології під ред. А. Петровського та М. Ярошевського дається таке визначення: сновидіння – це «суб'єктивно пережиті уявлення, переважно зорової модальності, котрі регулярно виникають під час сну, головним чином у фазі «швидкого» сну» [12, с. 366].

Звертаючись до історії психології, ми дізнаємося, що вперше фундаментальну працю З. Фрейда «Тлумачення сновидінь» опубліковано в 1900 р. Важливість та унікальність цієї праці полягає як у теоретичному аналізі З. Фрейдом психологічної природи та механізмів сновидінь, так і в тому, що він уперше пояснив одне з ключових понять психоаналітичної теорії – позасвідоме [8].

«Тлумачення сновидінь є Via Regia до пізнання позасвідомого, сама визначена підстава психоаналізу й та галузь, у якій будь-який дослідник набуває свою переконаність і свою освіту. Коли мене запитують, як можна стати психоаналітиком, я завжди відповідаю: за допомогою вивчення власних сновидінь» [9], – говорить З. Фройд.

Для З. Фрейда сновидіння – це викривлений заміник чогось позасвідомого, а збереження сну – функція сновидінь. Також сновидіння часто мають у собі прихований сексуальний аспект, котрий вимагає інтерпретації дослідника. «Чим більше займаєшся тлумаченням сновидінь, тим більше переконуєшся в тому, що більшість сновидінь дорослих мають в основі сексуальний характер і дають вираження еротичним бажанням. У цьому може переконатися, однак, лише той, хто дійсно аналізує сновидіння, тобто від явного змісту останніх він переходить до прихованих за ними думками: явний зміст ніколи не розкриває сексуального характеру сновидінь» [8].

Австрійський дослідник К. Юнг мав відмінний погляд на сновидіння від З. Фрейда. К. Юнг закликав клієнтів не застосовувати прийом вільних асоціацій, тому що цей психоаналітичний метод дає змогу виявити лише індивідуальні, тобто особисті асоціації сновидінь, котрі групуються навколо комплексів. Метод вільних асоціацій із Фрейдового психоаналізу, на думку К. Юнга, не давав наблизитися до сенсу сновидіння та зрозуміти його психологічну суть [11].

Сон є зв'язком і контактом людини з колективним позасвідомим. У «Тевістоських лекціях», котрі К. Юнг читав у Лондоні в Тевістоській клініці в 1935 р., К. Юнг говорить, що «інтерпретація глибокого сну на практиці ... ніколи не буде вичерпною, якщо залишиться в галузі особистісної сфери. ... Психологічна ситуація сновидіння виходить за межі особистісного шару позасвідомого» [10, с. 69], тобто вона прямо пов'язана з колективним позасвідомим і функціонуванням сфери архетипів.

Однією з небагатьох сучасних науковців, які займаються дослідженням наукової спадщини М. Грота, є українська дослідниця М. Бойправ, яка у 2009 р. написала вступну статтю «Микола Якович Грот – основоположник наукової вітчизняної психології» [4, с. 4–11] і перевидала в м. Ніжині працю М. Грота «Сновидіння як предмет наукового аналізу» [4].

Говорячи про працю М. Грота «Сновидіння як предмет наукового аналізу», М. Бойправ зазначає, «що дана робота дає можливість глибше зрозуміти початок становлення творчої біографії вченого. Його погляди, ідеї, думки, світобачення на прикладі наукового аналізу психічних явищ узагалі і, зокрема, феномена сновидінь, свідчать про належність його до позитивістського напрямку в науці. Незважаючи на те, що філософська і психологічна наука в цей період мала однобокий характер, часто змішували поняття предмет віри і предмет науки, М.Я. Грот мав чітку самостійну позицію, яку виробив, спираючись на відкриття в області природознавства» [2, с. 45].

На думку дослідника С. Авакумова, сновидіння – це психічний феномен, «при цьому

психологія сновидінь має ... суттєві відмінності від психології бадьорості, що дає змогу говорити про психологію сновидінь як самостійну галузь психологічної науки» [1]. Тобто актуально розвивати нову галузь психологічних досліджень – психологію сновидінь.

Постановка завдання. Одна з головних наукових праць М. Грота – «Сновидіння як предмет наукового аналізу» [4]. Але, на жаль, цій роботі вченого не приділено достатньої уваги у вітчизняній науці. Тому ми ставимо за мету в статті – дослідити й проаналізувати наукову працю М. Грота «Сновидіння як предмет наукового аналізу».

Виклад основного матеріалу дослідження. За істориком психології М. Бойправ, М. Грот випередив З. Фрейда та почав досліджувати сновидіння набагато раніше. А саме «свої думки, результати досліджень відносно сновидінь науковець висловив спочатку у промові, виголошеній на річному акті історико-філологічного інституту кн. Безбородька в Ніжині 30 серпня 1877 року, а потім у спеціальній праці «Сновидіння як предмет наукового аналізу», яка зберігає наукове значення й у наші дні» [3, с. 44].

Для М. Грота людські сновидіння є одним із найбільш загадкових і маловивчених феноменів. «Одним із найбільш туманних феноменів нашого духовного життя є феномен сновидіння» [4, с. 15].

М. Грот виділяє дві основні функції організму людини:

1. Тваринна функція, яка відповідає за стан бадьорості індивіда. Вона становить «власний зміст і справжній сенс життя; сюди відносяться всі процеси організму, пов'язані з нашими рухами і стремліннями, сприйняттями й афектами, тобто з нашою діяльністю і сприйнятливістю взагалі» [4, с. 16].

2. Рослинна функція, яка відповідає за фазу сновидіння та полягає в тому, що під час сну «рослинне життя отримує перевагу над тваринною» [4, с. 16] функцією. Саме рослинна функція відповідає за сон індивіда та слугує відновленню біологічних і психічних ресурсів.

За М. Гротом, феномен сновидіння – це «спорадичні, триваючі або ті, що починаються, проблиски свідомості» [4, с. 25]. Тобто, на відміну від З. Фрейда та К. Юнга, М. Грот пов'язував феномен сновидінь зі сферою свідомості особистості, яка працює не тільки під час бадьорості організму, а й у стані його сну.

На питання, чи можливий сон людини без сновидінь, М. Грот ствердно відповів, що «сон без сновидінь можливий» [4, с. 17]. М. Грот дискутує з положеннями Р. Декарта, що сутність людської думки функціонує безперервно, а тому сновидіння під час сну повинні продовжуватися фактично весь час. «Робота мозку уві сні, передбачувана дрімотою, не може і не повинна тривати безперервно, так як вона має випадковий і другорядний характер: сон, в побуті організму, має значення рослинного

моменту і феномен сновидінь треба розглядати як продукт незаконного, хоча і неминучого час від часу, вторгнення в область рослинного життя непрошених відголосів тваринного існування організму на яву» [4, с. 21–22].

Цікавими видаються розмірковування української дослідниці М. Бойправ про розуміння сновидінь М. Гротом. «За змістом сновидіння не містять нічого нового, крім минулого досвіду людини. Інша справа – форма. Усі явища перевертаються, збільшуються або зменшуються, змінюються послідовність, форми поєднання елементів, деякі з них зникають та ін.

Побудова сновидінь має характер випадковий і безконтрольний. А тому одні комбінації є геніальними, інші нісенітницями» [3, с. 47].

Наукова праця «Сновидіння як предмет наукового аналізу» М. Грота важлива також для патопсихологічного розуміння феномена лунатизму. За М. Гротом, «лунатичний стан здебільшого є позасвідомим та не залишає слідів у пам'яті; при цьому лунатичний стан представляє явище у всякому випадку патологічне та рідкісне» [4, с. 22].

Розглядаючи питання інтенсивності ступеня сновидінь, М. Грот пропонує декілька класифікацій. Одна з них – чотирьохступінчаста Горвича [4, с. 22]:

- 1) живі, рухливі сновидіння, які супроводжуються мисленням і дією, – лунатичний стан;
- 2) живий сон, який можна згадати;
- 3) мало усвідомлювані сновидіння, які важко згадати;
- 4) глибокий сон без сновидінь.

М. Грот не погоджується з Горвичем і пропонує свою п'ятиступінчасту класифікацію інтенсивності ступеню сновидінь: «1) напівсон; 2) сон з чітко згадуваними сновидіннями; 3) сон зі сновидіннями, які погано запам'ятовуються, 4) сон зі сновидіннями, які абсолютно забуваються, 5) сон, який є абсолютно без сновидінь» [4, с. 22–23].

Серед різних факторів зовнішнього середовища на інтенсивність сновидінь впливає онтогенетичний вік людського організму. У молодому віці сновидіння більш інтенсивні, ніж у людей похилого віку [4, с. 26].

Також М. Грот наголошує, що сновидіння сняться людині в основному на початку й перед кінцем сну [4, с. 24].

Варто зазначити, що М. Грот наполягає на «спорадичному характері сновидінь» [4, с. 25]. Під словом спорадичний мається на увазі, що сновидіння є нерегулярним, епізодичним і з'являється «від випадку до випадку» [13].

М. Грот виділяє шість факторів утворення сновидінь, які може бачити людина під час сну [4, с. 48]:

1. Спогади, відтворення минулих вражень.
2. Звичні відчуття, які дають свій колорит уявленням, що займають сплячу свідомість.
3. Зовнішні враження зору і слуху.

4. Органічні, тобто внутрішні відчуття.
5. Діяльність уяви або будівельної асоціації.
6. Автоматична робота мозку [4, с. 48].

На нашу думку, М. Грот – один із перших психологів, хто доходить усвідомлення взаємозв'язку сну та психологічного здоров'я особистості. У людини психічно здорової та психологічно врівноваженої й спокійної, яка не перебуває в стані підвищеного стресу, проблем зі сном не виникає. «Незіпсований організм дитини також мало знайомий з безсонням, як і здоровий організм простолюдина або вченого-трудівника, який живе правильно» [4, с. 24]. Вплив «цивілізації міста», відхід від природності і спонтанності, психічні розлади та високий рівень невротизму викликають проблему зі сном. «Тільки болісно-дратівлива нервова система цивілізованого громадянина, та й то при ненормальному житті, схильна до безсоння або до напівсонної млявості після пробудження» [4, с. 24].

Також М. Грот застерігає від марновірства в тлумаченні сновидінь і закликає до глибинного наукового вивчення цього феномена психологічною наукою. «Ми показали напрям, якого повинна дотримуватися психологія і який необхідно пропонувати здоровому глузду всіх людей узагалі. Будемо сподіватися, що наука колись знайде засіб більш чітко і повно з'ясувати механізми найскладніших сплетін сновидінь з дійсним життям... З часом будуть відкриті й інші механізми, все це допоможе в боротьбі з різними забобами і можлива перемога волі і розумної свободи» [4, с. 76–77]. Тобто сновидіння – це передусім предмет наукового аналізу психології [4].

Перспективами подальших досліджень сновидінь є теоретико-методологічні й емпіричні дослідження, у яких у ролі методологічного інструментарію будуть застосовані психологічні ідеї М. Грота та його наукова праця «Сновидіння як предмет наукового аналізу».

Висновки з проведеного дослідження.

Отже, на основі аналізу наукової праці «Сновидіння як предмет наукового аналізу» можна виділити такі психологічні ідеї М. Грота:

- сновидіння пов'язані зі сферою свідомості особистості й мають спорадичний характер;
- на інтенсивність сновидінь впливає онтогенетичний вік особистості. У людей молодого віку сновидіння більш інтенсивні, ніж в осіб похилого віку;
- психічно здорова людина спить нормально, при порушеннях психіки або високому рівні невротизму сон порушується. Сон пов'язаний із психологічним здоров'ям особистості;
- сновидіння пов'язані зі сферою минулого досвіду індивіда;
- сновидіння – це передусім предмет наукового аналізу психологічної науки.

Теоретичне дослідження наукової праці М. Грота «Сновидіння як предмет наукового аналізу» доводить, що ця робота не втратила важливості та актуальності для нашого часу й необхідна для вивчення сучасним психологам, психіатрам і всім, хто цікавиться психологічною наукою для кращого розуміння феномена сновидіння. У праці М. Грот відповідає на низку важливих запитань для сучасної психологічної науки: яке значення має вивчення сновидінь у психології; чи обов'язкове сновидіння під час сну людини; які є механізми виникнення сновидінь; а також розглядає питання ступеня інтенсивності сновидінь тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Авакумов С.В. Психология сновидения. *Ученые записки* : научно-теоретический журнал. № 5 (39). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/psihologiya-snovideniya/viewer> (дата звернення: 19.04.2021).
2. Бойправ М.Д. М.Я. Грот: психологічні погляди та освітня діяльність : монографія. Ніжин : НДПУ, 2002. 165 с.
3. Бойправ М.Д. Наукова спадщина М.Я. Грота і сучасна психологія (з історії вітчизняної психології) : монографія. Ніжин : Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2009. 182 с.
4. Грот М.Я. Сновидіння як предмет наукового аналізу / упорядник, автор вступної статті і коментарів М.Д. Бойправ. Ніжин : Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2009. 114 с.
5. Роменець В.А. Історія психології: XVII століття. Епоха просвітництва. Київ : Либідь, 2006. 1000 с.
6. Ронжин Е. Психология осознанных сновидений. URL: <https://mybook.ru/author/evgenij-ronzhin/psihologiya-osoznannyh-snovidenij/read/> (дата звернення: 20.04.2021).
7. Сморгчова В.П., Курганов С.А. Влияние продолжительности сна и сновидений на качество обучения. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vliyanie-prodolzhitelnosti-sna-i-snovideniya-na-kachestvo-obucheniya/viewer> (дата звернення: 20.04.2021).
8. Фрейд З. Толкование сновидений. URL: https://librebook.me/the_interpretation_of_dreams/vol1/1 (дата звернення: 19.04.2021).
9. Фрейд З. О психоанализе. Лекция 3. URL: <https://tainoe.o-nas.info/index.php/books/75-freid10/481-freid1003> (дата звернення: 19.04.2021).
10. Юнг К. Г. Тевистокские лекции. URL: http://psychoanalysis.by/wp-content/uploads/2019/02/tavistokskie_lectures.pdf (дата звернення: 19.04.2021).
11. Jung C.G. The associations of normal subjects. *Collected Works of C.G. Jung*. Princeton, NJ : Princeton University Press, 1902. Vol. 2. С. 3–99.
12. Психологический словарь / под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. 2-е изд., испр. и доп. Москва : Политиздат, 1990. 494 с.
13. Значение слова спорадический. Словарь медицинских терминов. URL: <https://classes.ru/all-russian/dictionary-russian-med-term-45279.htm> (дата звернення: 20.04.2021).